

szerüségre emelkedett miniatűr könyvsorozatában a jövőben is gyakran fogunk még találkozni régi irodalmunk remekműveivel.

V. Kovács Sándor

Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok. Bukarest, 1974. Kriterion K. 116 l.

Részben az újabb kutatási eredmények ösztönözték Dankanits Ádámot arra, hogy több éves munkája eredményeképpen felépítse az európai reneszánsz kultúra erdélyi recepciójának modelljét. Egy új modelltől van szó, tehát a könyv polemikus mű. Szerzője művelődéstörténeti sztereotípiákkal száll szembe: a meglevő, általánosan (és kényelmesen?) elfogadott tézisekkel szembe antitéziseket állít és bizonyít.

Kiindulópontja az, hogy a XVI. századi Erdélyben a század elejétől a végéig jelentős változás történt az iskolázás és a könyvvel való ellátottság tekintetében. Ennek alapvető oka az értelmiségi képzés válsága lehetett. A húszas évektől kezdve egyre csökkent az akadémisták és a külföldi egyetemeken tanuló diákok száma. Hazai iskoláknak kellett tehát pótolni az értelmiségi képzést — ehhez azonban előbb meg kellett teremteni a hazai magasabb szintű oktatás feltételeit. A fordulat éve 1539, amikor Honterus brassói iskolája és ennek szolgálatában ottani nyomdája megkezdte működését. Ezzel — néhány elvételt kísérlet után — a könyvnyomtatás is meghonosodott. A hazai könyvkiadás a hatvanas években újabb lendületet vett, a hetvenes években kulminált, majd ettől kezdve hanyatlásnak indult.

A hazai könyvnyomtatás fellendülésével a külföldi könyvek iránt is megnőtt a kereslet. A külföldi olvasmányanyag túlnyomó többsége (mintegy hét tizede) a század utolsó harmadában került Erdélybe. Ezek alapján a XVI. század második harmadában a szerző szerint egy „olvasási robbanás”-ról beszélhetünk. Evolutív fejlődés helyett tehát az antitézis szerint ugrásszerű változásról, majd a kulmináció utáni stagnálásról van szó. Ebből következően a szerző a kor művelődéstörténetét tovább tanulmányozva a hangsúlyt az olvasmányanyag vizsgálatára helyezi. Ezen belül is az erdélyi könyvtárakban (a kolozsvári akadémiai fiók könyvtárhálózatán kívül a marosvásárhelyi Teleki—Bolyai könyvtár és a szepesi Brukenthal Múzeum könyvtárának gyűjteményében) megmaradt kb. kétezer azonosítható külföldi, nem szépirodalmi jellegű nyomtatvány áll figyelmünk középpontjában, mert szerinte (s ez egyben a második antitézis) ez van fölényben a hazai olvasmányokkal szemben.

Az olvasmányanyag korántsem öncélú vizsgálatára csak kevesek által elfogadott és

alkalmazott módszeren: a művelődéstörténeti jelenségek kvantifikálhatóságán alapszik. S bár Dankanits szerint a „mennyiségi telációnak megállapítása legtöbbször csak hipotetikus értelemben lehetséges”, a levont következtetések — ahogyan a szerző is teszi: kellő óvatossággal — általánosíthatók.

Egyéb tényezőket is figyelembe véve, de elsősorban az olvasási robbanásra koncentrálna a könyv szerzője az eddigi állásponttal vitázva, „a kor döntő jelentőségű művelődéstörténeti fejleményét nem a reneszánszban s nem a reformációban, hanem a könyvnyomtatás meghonosodásában véli megragadni”.

Dankanits Ádám könyvének végső konklúziója lényegében a vizsgált kor művelődéstörténeti átértékelése. Tételleit nem tekintí végérvényesnek és vitathatatlanoknak, de mindenképpen eddigi tudásunk felülvizsgálatára ösztönöz.

Az alábbiakban néhány megjegyzést szeretnék fűzni a *Szerzők és művek* c. fejezethez.

Jogos-e egyértelműen „visszahúzó művelődési erőnek” tulajdonítanunk a középkori olvasmányokat, ha a skolasztika *veritas duplex* tana lehetővé tette — mint a szerző maga írja: „hogy a teológiai tételek mellett azoktól gyakran eltérő tudományos igazságokat is meg lehessen fogalmazni, végső soron tehát ez a szellemi fikció juttatta polgárjoghhoz a világi tudományokat, a világi gondolkodást”. Ebben az esetben a középkori olvasmánycsoport egy vékony szállal a *természettudományok olvasmányanyagához* kapcsolódik, ahhoz az olvasmánycsoporthoz, amely a régi világképet megdőntő laicizációs folyamatban a legfontosabb.

A reformáció elterjedésében a szerző szerint a könyvnek nem lehetett szerepe, mert a reformáció irodalmának tömeges elterjedése csak a század derekán, tehát már a konzolidáció idején történt. Csakhogy a tömeges elterjedés időszaka egybeesik az olvasási robbanás idejével, s talán éppen ez segített behozni valamit a késésből. Így a reformáció elterjedésében mégis van szerepe a könyvnek, legfeljebb elegendő adatunk nincs rá.

Sokkal nyilvánvalóbb ez az adathiány a reformáció egyik oldalhajtása, az antitrinitarizmus esetében, ahol olykor könyvégetés is ritkította az amúgy is gyér nyomtatott kiadványok számát. Sajnos, a művek cirkulációját így nem tudjuk lemérni, de bizonyára jóval nagyobb példányszámuknál. Kézről kézre járhattak az olyan rangos szerzők művei, mint Socinus, Blandrata — és ha meggondoljuk, hogy még Servet megsemmisített művét is kiadták, akkor talán e téren: az antitrinitarizmus eszméinek terjesztésében is nagyobb szerepet kell tulajdonítanunk a könyveknek.

Epiktétosz-, Cato-, Philon-, Seneca-kiadá-

sok is ismeretesek. Epiktétosz *Enchiridion*-ját pedig nem más, mint Christian Francken, az Erdélybe menekült antitrinitárius professzor adta ki. Ez is bizonyítja, hogy e néhány ókori szerző műve nem csupán ártatlan gyönyörködtető olvasmány lehetett. Ismeretes, hogy az antitrinitáriusoknak a Sztoa tanítása kölcsönzött lelki erőt, és hogy tanai közül a vallási tolerancia eszméje különösen vonzotta őket. Így ezek a könyvek potenciálisan az előző csoporthoz tartoznak. Ugyanez mondható el Erazmusról, aki szellemi nonkonformizmusa révén olyannyira népszerű volt az antitrinitáriusok körében, hogy Antonio Possevino, a Báthory István szolgálatában álló jezsuita diplomata Dankanis szavaival egyenesen „benne látja az új mozgalom kútfejét”.

E néhány megjegyzés nem csupán arra figyelmeztet, hogy az öt művelődéstörténetileg megkülönböztetett olvasmánycsoport határait rugalmasabban kell kezelnünk, hanem egy ponton a lényegyet is érinti, amennyiben megpróbálja rehabilitálni a könyv szerepét a reformáció elterjedésében. S ebben benne van az is, a reneszánsz kialakulása egy folyamat, amelyben kisebb-nagyobb ugrások lehetségesek, amelynek jelentős, a folyamat egésze által meghatározott szakaszai vannak.

Ez a megállapítás azonban semmit nem von le Dankanis Ádám könyvének jelentőségéből. Ez a feldolgozás még azok számára is nélkülözhetetlen segédeszközzé válik, akik a szerző végkövetkeztetését nem mindenben fogadják el. Különösen fontos és gazdag az említett fejezet és a hozzá tartozó több mint nyolc oldalnyi jegyzetanyag, ahol egy-egy könyv sorsát a poszszeszor-bejegyzések alapján követhetjük. Cardano *De Subtilitate* c. művének címlapja négy tulajdonos szignójával bizonyítja, hogy mint minden mondas, a valóságban gyökerezik ez is: *Habent sua fata libelli*.

Somi Éva

Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*, azaz Erdélynek változása (1736). Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Tóth Gyula. Bp. 1972. Magyar Helikon, 120 l.

A *Metamorphosis Transylvaniae* nemcsak a XVII. és XVIII. századi Erdély hiteles történelmi forrása, hanem mai szemmel is élvezetes szépirodai alkotás; „hangjában szép-irodalom, költészet”, ahogyan Kosztolányi is vallotta Apor-esszéjében. A *Metamorphosis Transylvaniae* elsősorban emlékirat, de nevezhetjük néprajzi kalauznak, anekdotagyűjteménynek vagy moralizáló elmélkedésnek is, Jakab Elek pedig egyenesen „a magyar szociológia megalapítója”-t látta e mű szerzőjében (*Élet és irodalom*, Kolozsvár 1884. 218. l.).

Az egyetlen műfaji kategóriába aligha szorítható munka írójával eléggé mostohán bánt irodalomtörténetírásunk, hiszen egyetlen összefoglaló mű jelent csak meg róla, az is még a múlt században (Balló István: *Apor Péter élete és működése*, Csikszereada 1898). A Szádeczky Lajos által két vastag kötetben kiadott Apor-levelezés feldolgozása sem történt meg még (*Apor Péter verses művei és levelei*, Bp. 1903. MHHS XXXVI. és XXXVII. kötet).

A „gyűikeres székely” életművét nemcsak a nemesi patriarcalizmus tekintheti ősenek, hanem a transzilvanista ideológia is. Bár a „hazája felfordult állapotján szánakozó igaz hazafia” nem fogalmazta meg oly tételesen erdélyiségét, mint kortársai közül Cserei Mihály vagy Mikes Kelemen, a Habsburguralom alatt kibontakozó, belső függetlenségre törekvő eszme körvonalai nála is világosan kibontakoztak.

A *Metamorphosis Transylvaniae* újraolvasása és mai értékelése az Apor konzervatív világnézetéről kialakult képünket legfeljebb csak árnyalhatja — a memoáriról társakénál jóval nagyobb vallási türelmet tükröz például e mű —, új eredmények leszűrésére adna viszont lehetőséget Apor írói világának az eddigieknél tüzetesebb vizsgálatára. Az emlékirat áradó barokk bőségét Szerb Antal flamand képekhez hasonlította, Illés Endre a mű nyelvi erejében gyönyörködött. Az alkotjai báró stílusa, mondatfűzése, köznyelvi kifejezései, izes nyelvi fordulatai vagy szójátékai méltók lennének a tudományos elemzésre. Egy Apor Péter és Mikes Kelemen közötti párhuzam — közös szülőföld, azonos tanulmányok a kolozsvári jezsuitáknál stb. — arra is rávilágíthatna, hogy a hazuról hozott közös nyelv hogyan csiszolódik a francia stilisztika iskoláján, s miképpen formálódik, ha a feudális latin és a térhódító német ellenében kell érvényre jutnia.

Apor Péter és Ion Neculce román krónikaíró eszmei rokonságára Csongrády Béla mutatott rá (FK 1963. 407—411. l.). Véleményünk szerint még nyilvánvalóbb a hasonlóság a *Metamorphosis Transylvaniae* és Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem főműve, a *Descriptio Moldaviae* között. A két kitűnő emlékirat komparatív vizsgálata érdekes epizóddal gazdagíthatja a magyar—román irodalmi kapcsolatok történetét.

A *Metamorphosis Transylvaniae* kéziratát már Gyulai Pál és Arany János is érdeklődéssel forgatta, a szöveg Kazinczy Gábor jóvoltából jelent meg először nyomtatásban, 1863-ban (MHHS XI. kötet), majd Wildner Ödön adta ki újra 1926-ban. Ez a mostani tehát a harmadik teljes editió. A kötetet gondozó és szerkesztő Tóth Gyula utószava — akárcsak a Kortársban publikált tanulmánya (1972/7) — szakszerűen tájékoztat az